

Jean-François Bert

FOUCAULT

Türkçesi: Emrullah Ataseven

İÇİNDEKİLER

Giriş	7
I. Yaşam Yolu: Foucault Hareket Halinde.....	13
II. Norm Yoluyla Düzenleme: Disipline Edici Kurumlar	31
III. İktidarların Analizine Doğru	61
IV. Kendilik Pratikleri ve Ötekiyle İlişki	83
V. Foucault ile Birlikte Düşünmek.....	99
Bibliyografya	109
Önemli Olayların Kronolojisi	125

Giriş

Michel Foucault'nun (1926-1984) eserlerinin, Fransız beşeri ve sosyal bilimlerinde kabul görmesi hiç de kolay olmamıştır. Pierre Lascoumes'un 1990'lı yılların başında yaptığı gözlem hâlâ geçerlidir: "Sosyal bilimler alanında yapılan her türlü çalışmada –tarihte, sosyolojide, eğitim bilimlerinde, kentleşmede, hukukta vs.– Foucaultcu yaklaşım ve kavramların kullanıldığı gözlemlenmekte ve bu çalışmalar Foucault'ya yakın filozofların çoğunda en hafif tabirle küçümseyici bir bakışa yol açmaktadır" [Lascoumes, 1993, s. 35].* Son dönem yayınlanan çalışmalar, tüm yaşamı boyunca nihayetinde yalnızca en klasik felsefe geleneğiyle diyaloga girmiş bir Foucault fikrini güçlendirmiştir. Foucault'yu büyük felsefi referansların dışında okumaya kesin olarak karar verirse ne olur? Yazarın var ettiği mefhum ve teorilerle değil de bunların yaratılıp yayılma yollarıyla ilgilenirsek ne olur? Simetrik olsun veya olmasın, kurumsal olsun veya olmasın, Foucault'nun kendini konumlandırma oyunlarına dikkat kesilirsek ne olur? Bu durum, sosyal bilimlerle kurulan, üstelik yalnızca tesadüfi veya bağlamsal olmayan daha derin bağları ortaya çıkaracaktır.

Bugün neye dönüşmekte olduğumuzu Kantçı düşüncüyü izleyerek sorgulayan asli ve güncel soru üzerinde düşünmeye olanak tanıyan Foucaultcu "alet çantası" [Foucault, 1975, no 151, s. 720] beşeri bilimlerle sosyal bilimler alanındaki birçok önemli miras etrafında işlem görmektedir: Bu miras, delilik, tıp, cinsellik gibi yeni meselelerin keşfi; felsefeyle tarih, felsefeyle edebiyat şeklinde disiplinlerarası klasik bölünmeye itiraz; pratiklerimiz ve bilgilerimizin kesinliğinin sorgulanması, tahakküm altındakilerin sözlerine değer verilmesi; belki de öncelikle tümellerin ve insanbiçimciliğin reddidir.

* Köşeli parantez içindeki referanslar kitabın sonundaki bibliyografyaya göndermede bulunmaktadır.

Metodolojik karmaşıklıklarına ve muazzam çeşitliliklerine rağmen, Foucault'nun eserleri Fransa'daki ve uluslararası alandaki teorik konjonktürde stratejik bir noktada yer almaktadır. Foucault'nun eserlerinin giderek eksiksiz baskılarının yapılması sayesinde bu etki 1990'lı yıllar boyunca önemli ölçüde artmıştır. Foucault'nun ömrü boyunca yayınlanmış tüm metin ve söyleşilerin bir araya getirildiği dört ciltlik *Dits et écrits*'nin* [*DE I, DE II, DE III ve DE IV, 1994*] ardından Collège de France'daki derslerinin yayımlanması yeni bir okur kitlesi yaratırken özellikle de çalışmasının çehresini ciddi anlamda dönüştürmüştür. Bu çifte yayıncılık olayı filozofun kat ettiği yol boyunca kullanıma soktuğu söz dizgelerinin olağanüstü çeşitliliğini açığa vururken özellikle de filozofun daha önce görülmemiş bir çehresinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur: Kamusal alanda söz alma biçimleri icat eden angaje ve kendi düşüncesini daimi eleştiriye tabi tutan bir düşünürün çehresidir bu [Artières, 2006]. Başka "Foucault"lar da ortaya çıkmayı beklemektedir. Özgül [spesifik] entelektüelin ve Collège de France profesörünün yanı sıra, yaklaşık 37 bin sayfadan oluşan ve şimdilerde Fransa Milli Kütüphanesi'nde muhafaza edilen kişisel arşivinin tamamı, binlerce metin parçasını ve arşiv belgesini ayıklayan, kopya eden ve yan yana getiren "iş başındaki Foucault"yu görmemizi mümkün kılmaktadır. İddialı kanıtlamaların ve hakiki bilgeliğin hizmetine sunulmuş Foucault'nun kitaplarında –bugün "Bibliothèque de la Pléiade"da [Foucault, 2015] bulunan– bu çalışmayla karşılaşıyoruz.

Foucault'nun beşeri ve sosyal bilimlerle ilişkisi paradoksaldır. Tıbbi, klinik ve pozitivist köklerinden kurtulamayan bu bilgilere karşı sarf ettiği ağır sözlere rağmen [Foucault, 1966] Foucault, tıpkı sosyoloji veya hukukla olduğu gibi bu ampirik bilimlerle de, kurumlar, toplumsal beden, iktidar ilişkileri, hatta birey dahil olmak üzere birkaç hususu paylaşmaktadır. Dışlama, ihlal, sınır, tahakküm, toplumsal düzen, suça eğilim, başkalık, norm, disiplin ve toplum gibi kavramların Foucault'nun çok sayıda metninde yer alması

* Bu derlemedeki önemli metinler Ayrıntı Yayınları tarafından altı cilt halinde yayınlanmıştır. (y.h.n.)

Foucault'yu bu disiplinlerin yazarı yapmaya yeter mi? Düşünceleri, disiplinlerin yerleşik çerçevelerinin pek sevdiği (bireycilik veya bütüncülük; özerklik veya tahakküm gibi) büyük zıtlıkların altında olup biteni açığa çıkarması dolayısıyla bilhassa önem taşıyor görünmektedir. Foucault, öncelikle, disiplinlerarasına çekilen her sınırı reddettiğinden ve farklı kökenli bilgi referanslarını her zaman belli bir özgürlükle işin içine kattığından kullanışlı bir düşünür olarak, felsefi olanla olmayanın sınırında yer alan problemlerin ışığında felsefi soruları yeniden ele alıp güncellemeyi mümkün kılmaktadır. Ayrıca, şeylerin ardında köken değil, bireysel ve kolektif çoklu yapıların iç içe geçmesinin bulunduğunu belirterek bizim büyük ölçüde cisimleştirilmiş, yani unutulmuş ve benimsenmiş bir “tarih” olduğumuzu açığa çıkarmış olması sebebiyle Foucault pek çok sosyolojik, tarihsel veya antropolojik düşünceye musallat olmaya devam etmektedir [Foucault, 1971, no. 84]. Nihayetinde, “olay”la ilgilenmeye çalıştığı için de Foucault felsefe dışında da yankı bulmaya devam etmektedir. Bu onun, 1978’de olduğu gibi, söz konusu dar çevreyle arasına mesafe koymasını mümkün kılmış bir ilgidir: “Beni klasik manada bir filozof yapmayan şey [...] sonsuzla, hareket etmeyen şeyle, farklılıkların ılıltısı altında sabit kalan şeyle değil olayla ilgilenmemdir” [Foucault, 1978].

Bu güncel kullanımların kendine has özelliklerinden biri, eserlerinin, militan olsun, araştırmacı olsun, bütün okur kitlesi için açığa ve ortak benimsenmiş bir işlevden ziyade kapalı ve şahsi bir işlev görmesidir. Foucault'nun isminden dolayısıyla da moda etkisinden yararlanmak adına onun sürekli yeniden formüle edişlerini veya teorik yer değiştirmelerini yok saymayı kimi zaman tercih ederek eserleriyle, cazibesine kapılmak ve korku arasında gidip gelen istikrarsız bir ilişki sürdürenlerin sayısı çoktur.

Küçümseyici eleştiriye de naif övgüyü de geride bırakmak için felsefeye beşeri ve sosyal bilimlere imkânsız bir uzlaşmaya tabi kılmak şart değildir. Tam aksine, felsefenin diğer beşeri bilimlere kavramsal açıdan değerlendirebilmek adına *a priori* bir meşruiyete sahip olduğunu ileri süren disiplinlerin alışlageldik hiyerar-

Anahtar Kavramlar

Arşiv: Arşiv gelenekle eşanlamlı değildir, bir medeniyet tarafından muhafaza edilen metinler bütünü değil, “bir kültürde sözcelerin ortaya çıkışları ile kayboluşlarını, sürekliliklerini ve silinip gitmelerini belirleyen kurallardır” [Foucault, 1968, no. 59]. Arkeolojinin amacı bu kuralları yeniden inşa etmeyi mümkün kılan tüm söylemsel izleri toplamaktır.

Biyopolitika: Bu kavram, 18. yüzyıldan itibaren, yeni siyasi meselelere dönüşen sağlık, hijyen, beslenme, cinsellik sorunlarından hareketle, iktidarın tüm canlıları yönetme biçimine işaret etmektedir. Bu kavram, Foucault’ya göre ayırt edici biyolojik ve patolojik özellikler sunan nüfus kavramından ayrılmaz niteliktedir.

Söylem: Foucault’nun *Kelimeler ve Şeyler*’de* ifade ettiği üzere, “söylemsel örtülerin” arkeolojisi, dilbilimsel analizden fazlasıdır. Söylem, işleyiş kuralları aynı olan bir sözceler bütününe denktir.

Sözce: Foucault, yalnızca dilbilimsel stratejilerle değil toplumsal ve siyasi stratejilerle de ilişkili olan sözceleri kesin bir şekilde, yani maddi olarak tanımlamaya çalışmaktadır. Bir sözce, her şeyden evvel, toplumsal mekânda ve tarih içinde işgal ettiği yerle tanımlanır. Foucault bunun, “ne dilin ne de anlamın tamamen tüketebileceği bir olay” olduğunu ilave eder [AS, c. II, s. 29].

Episteme: *Kelimeler ve Şeyler*’in merkezinde yer alan bu kavram bir döneme özgü bilgilerin ve genel düşünce çerçevelerinin eklemlediği temele tekabül etmektedir. *Episteme* “bilimler arasındaki veya değişik bilimsel söylemler arasındaki tüm bu ilişki fenomenlerini” belirtmektedir [Foucault, 1972, no. 109].

Birey/Bireyselleşme: Disipline edici iktidar evvela bireyselleştirici bir iktidar, bireyler üreten bir iktidar olarak tanımlanır. Birey tarihsel bir yaratımdır, disiplin olarak adlandırılan bu özgül iktidar teknolojisi tarafından üretilmiş bir gerçekliktir.

şisini bozarak ve Foucault’nun kullandığı veya doğrudan alıntıladığı ve (çalışma arşivlerinde mevcut olanlar haricinde) sosyolojik ve antropolojik gelenekle bağlantısı bulunan yazar ve referanslara odaklanarak onun çalışmalarının her yönüne erişebilmeyi amaçlamaktayız. Ayrıca metodolojik ve teorik ana ilkelerinin bir miktarını açıklığa kavuşturmayı, hipotezlerindeki zenginlik, zayıf ve çelişkili noktalar üzerinde durmayı ve bilhassa kullanılabilir olduğunun sayısız örneğini –önergelerini dünyanın mevcut gerçeklerine uygun olarak güncellemek, detaylandırmak ve uyarlamakla meşgul olan,

* Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, 2017.

Norm: Disiplinlerle ilişkili olan “norm” kavramı, tıpkı “normalleştirme” kavramı gibi, Foucault’nun hukukun ve yasanın teorik ufkuna değil, bireyler arasında gerçekleşen farklı bir tür ayırma referans vermesini mümkün kılmaktadır; bu ayırım artık yasal ve yasadışı arasında değil, normal ile anormal arasındadır. Norm, ilaveten, “cezalandırma araçlarından ziyade bireyi dönüştürme araçları, insan davranışının tam bir teknolojisi anlamına gelen ıslah araçları”nı sunan bir bilgidir [Foucault, 1977, no. 212].

İktidar: Çoklu toplumsal etkileri bulunan ilişkiler bütünü. İktidarların uygulanma tarzlarını sorgulayarak, içerisinde pratiklerin, bilginin ve kurumların keşiştiği düzenek [dispositif] veya düzenleme bulunur.

Özneleştirme: Özneyi oluşturan süreç. Foucault özenenin, bir miktar teknik sayesinde, kendi varoluşunun öznesi olarak oluşabileceğini belirtir. Birey, içinde kendini oluşturabileceği bir özgürlük mekânına her zaman sahiptir: “Direniş, çıkış, kaçış olmadan veya ola-

sı geri dönüş olmaksızın iktidar ilişkisi yoktur; dolayısıyla her iktidar ilişkisi, potansiyel olarak, bir mücadele stratejisi içerir, bunun için bu ilişkilerin üst üste binmesi, özgüllüklerini kaybetmesi ve nihayetinde birbirine karışması gerekmez” [Foucault, 1982, no. 306].

Hakikat / doğruyu söylemek: Foucault, doğruyu söyleme oyunlarının tarihini inşa etmektedir. Toplum içinde gerçeklik etkisi yaratan hakikat teknikleri vardır. “[Toplumun] doğru diye benimseyip işlev görmesini sağladığı söylem türlerini; doğru ve yanlış sözceler arasında ayırım yapmayı mümkün kılan mekanizma ve mercileri, doğruları ve yanlışları onaylama tarzını; hakikatin elde edilmesinde değer taşıyan teknik ve prosedürleri; doğru olarak işlev gören şeyi söylemekle yükümlü olanların statüsünü” tanımlamak gerekmektedir [Foucault, 1976, no. 184]. Pek çok yazar [Revel, 2002 ve 2007; Potte-Bonneville, 2009] Foucault’nun eserlerini kavramlar aracılığıyla ele almayı uygun görmüştür.

Foucault’yu hayattayken tanımamış araştırmacılar da dahil olmak üzere– göstermeye çalışacağız.

Kartografi çıkarmaya yönelik her girişim gibi bu da eksik, kuru, zaman zaman çok geniş, kimi zamansa çok özgüldür. Aynı zamanda, Foucaultcu düşünceyle tartışmadan, çalışmayı onun içinden yürütmeden bu düşüncenin içine veya devamına yerleşmenin bugün bir hayli güç olduğunu da göstermektedir.

Burada yalnızca Foucault’nun Fransız beşeri bilimleri alanındaki belli başlı kullanımlarıyla ilgileneceğiz. Kitabın tasarımı, kurumlar, toplum, iktidar ya da özne inşası tematiği gibi Foucault-

cu araştırmaların bilinen pek çok veçhesine okurların erişimini mümkün kılmaktadır. Aynı zamanda, bilgi-iktidar hipotezinin antropolojide yeniden ele alınması, normatif buyruklara yönelik eleştirisi –ki *Queer* teoriye giden yolu açmıştır–, hatta *Science and Technology Studies*'in [Bilim ve Teknoloji Çalışmaları] düğüm noktası olan söylemlerin maddiliğine dikkat çekmesi gibi iyice beklenmedik miraslar ve üretkenlikler de söz konusudur. Bunun yanı sıra, Foucault'nun yapısalcılıkla olan bağı, tarihi belli bir şekilde kullanması, İran Devrimi esnasında Humeyni'ye duyduğu sözde hayranlığa varan eleştirel söylemlerinde ortaya çıkan çelişkiler gibi çalışmasının yol açtığı ve kimi zaman sert olabilen eleştirilere de yer verilecektir. (Bu farklı noktalarla ilgili olarak okurun Presses universitaires de Caen, IMEC ve Centre Michel Foucault'nun ortak yayını olan “Regards critiques” dizisine başvurmasında yarar olabilir.)